

Kampen om tidsskriftabonnementene

UNIVERSITETSBIBLIOTEKENE: Det er brudd i forhandlingene mellom Blackwell Publishing og de norske universitetsbibliotekene om ny abonnementsavtale på Blackwells tidsskrifter. La oss derfor se litt på hvordan markedet for vitenskapelige tidsskrifter fungerer.

Vitenskapelige tidsskrifter utgis i hovedsak av kommersielle forleggere, som overtar copyright på innholdet i tidsskriftene som kompensasjon for sitt arbeid. Men det vesentligste av arbeidet – forskning, skriving av artikkelen, redaktørarbeid og fagfellevurdering – gjøres av forskere, betalt av samfunnet. Forlaget tar seg av administrasjon, teknisk tilrettelegging, distribusjon og tilleggstjenester rundt tidsskriftet. Tidsskriftene distribueres i dag i hovedsak elektronisk, med svært lav distribusjonskostnad per lest artikkel. De fleste tidsskrifter utgis av noen få store forleggere. Samtidig som man har klare tendenser til oligopol, er produktene – tidsskriftene – små monopoler i seg selv. Universitetene kan ikke erstatte et tidsskrift med et annet uten å miste tilgang til informasjon.

Mens tilbyderne er få og produktene monopolistiske, er kjøperne mange og mangfoldige. Bibliotekenes behov bestemmes av forskernes behov, som spenner vidt. Selv om de norske universitets- og høgskolebibliotekene forsøker å stå sammen og lage felles avtaler, blir vi små aktører i den store sammenhengen og har lite å slå i bordet med når det skal forhandles. I forhandlingene ligger makta hos selgerne, slik som markedet for vitenskapelige tidsskrifter ser ut. En naturlig konsekvens er at prisen på tidsskriftene stiger. Forlagene viktigste våpen er at de har gått over fra å prissette enkelttidsskrifter til å tilby tidsskriftpakker, samtidig som de har gått over fra papirtidsskrifter til elektroniske utgaver. Man har også gått bort fra å ha listepriiser til å ha individuelt fremforhandlede pakkepriser. Prisen settes slik at besparelsen ved ren elektronisk distribusjon i det vesentligste tilfaller forlagene. For det andre blir man tilbudt mye mer enn man abonnerte på før, til en litt høyere kostnad. Dette medfører i praksis at man bruker en større andel av budsjettet på tidsskrifter fra denne forleggeren, og det skjer til fortregning for tidsskrifter fra mindre forleggere. Samtidig sikrer man at forleggerens mer perifere tidsskrifter blir lett tilgjengelige, og dermed oppnår tidsskriftene flere siteringer og høyere synlighet.

Denne praksisen med å selge pakker til en individuelt forhandlet pris ender opp som et krav om at den enkelte institusjon skal betale en gitt (og stigende) pris for å få tilgang, uavhengig av faktisk bruk. Institusjonens rolle blir å være en fast og sikker bidragsyter til forlagets økonomi. Dette ser vi i Blackwell-

forhandlingene, hvor et av forlagets krav er at om en forsker eller et institutt sier opp sitt individuelle abonnement, skal bibliotekets betaling økes tilsvarende. Forlagene tilstreber perfekt prisdiskriminering, for å "melke" kjøperne maksimalt, idet den enkelte betaler ut fra sin betalingssevne og betalingsvilje. Velstående institusjoner må derfor betale en høy pris, samtidig som tilgang kan selges svært billig til fattige institusjoner – marginalkostnaden for å levere til en ekstra institusjon er nemlig svært nær null.

Vi ser i forlagenes regnskaper at de til fulle har visst å utnytte sin markedsakt. Det største tidsskriftforlaget, Elsevier, hadde i 2005 en omsetning på 16,8 mrd. kr. som resulterte i et driftsoverskudd på 5,2 mrd. kr., en driftsmargin på drøyt 31 prosent. Ut fra tall i universitetsavisene kan man anslå de fire universitetenes totale tidsskriftkostnader til drøyt 100 mill. kr. Av dette er minst 25 mill. kr. ren netto for forlagene. Slikt bør det bli konflikt av.

Samtidig ser vi i balansen for konsernet Elsevier inngår i, at man opererer med goodwill og immaterielle eiendeler for til sammen 70 mrd. kr. ved årsskiftet 2005/2006. (Hvor stor andel som gjelder Elsevier, er ikke oppgitt.) Hva er dette? Jo, det er i bunn og grunn verdien av å eie copyright til alle de artikler forskersamfunnet har gitt dem, gratis.

Det er ingenting galt med at forlag tjener penger, de utfører tjenester vi gjerne vil de skal utføre. Men det blir svært galt at forskersamfunnet gir fra seg store verdier, for så å måtte kjøpe de samme verdiene tilbake. Vi må forsøke å finne andre svar på våre publiserings- og formidlingsbehov enn å bære millioner til forlagshusene.

En alternativ modell for publisering, som får stadig større oppslutning, er Open Access (OA). I OA gir forskningen sine resultater til samfunnet og allmennheten ved at artiklene legges fritt tilgjengelig på Internett til gratis bruk for enhver som har internetttilgang. Dette skjer gjennom rent elektroniske tidsskrifter.

Det reises en del innvendinger mot OA, mange er basert på misforståelser. Det er for eksempel ikke slik at et tidsskrift publisert på Internett er kvalitativt forskjellig fra et som er publisert på tradisjonell måte. Både i papirformat og på Internett finner man gode, midtels gode og svake tidsskrifter. Flere OA-tidsskrifter gir uttelling på nivå 2, beste kvalitet, i forskningskomponenten i finansieringssystemet for universitets- og høgskolesektoren. Det er redaksjonen, og ikke distribusjonsformatet, som bestemmer kvaliteten.

En svakhet ved OA i dag er at finansieringen ikke er tilfredsstillende organisert. Som utgangspunkt må man legge til grunn at det

påløper betydelige kostnader også ved elektronisk publisering, det samme arbeidet skal utføres fra manus mottas til tidsskriftet er klart for distribusjon. Imidlertid er distribusjonskostnadene lavere, man trenger ingen markedsføring, administrasjon av abonnenter og kostnadene til etablering og drift av mekanismer for å stenge potensielle lesere ute, blir borte. Vi må anta at totalkostnaden for OA for vitenskapen blir langt lavere enn den er ved tradisjonell publisering. En overgang til OA vil påvirke de forskjellige institusjoner ulikt, de som publiserer mye vil måtte betale mye, mens de som publiserer lite vil slippe billig unna. Men det er ofte slik at de som publiserer mye også har høye abonnementskostnader, de fleste institusjoner vil tjene på en omlegging.

Historisk sett har man utviklet en modell hvor institusjonene finansierer tidsskriftabonnementer, mens OA i stor grad baserer seg på at den enkelte forsker bidrar med midler for å få artiklene publisert. Dette betyr at publisering i et tradisjonelt tidsskrift ofte fremstår som gratis for forskeren, mens OA-publisering gjerne fremstår som kostnadskrevene. Dette er et problem som vil måtte løses, om vitenskapelig publisering skal kunne gjøres mer effektiv enn i dag. At stadig flere finansieringskilder krever at forskningsresultatene de finansierer skal gjøres tilgjengelig, enten i OA-tidsskrifter eller i åpne vitenarkiver som også gjør resultatene fritt tilgjengelig på Internett, vil bidra til denne prosessen. Flere finansieringskilder finansierer også forskerens utgifter til OA-publisering. Jeg registrerer dog med noe forundring at Norges forskningsråd inntar en svært så avventende holdning, og at heller ikke Kunnskapsdepartementet synes å være på banen i denne saken. Finansieringsmodellens forskningskomponent synes å motarbeide en overgang til OA, og det er ikke tjenlig for forskningen.

Blant OAs mange gode egenskaper er at forskningen oppnår full spredning til alle interesserte, i og utenfor vitenskapen. I et globalt perspektiv er det viktig at OA gjør forskning tilgjengelig for ressursfattede forskningsinstitusjoner i de ikke-vestlige deler av verden.

Og i et moralsk perspektiv er det vel rett at offentlig finansierte forskningsartikler ikke blir gitt bort til kommersielle aktører som selger dem med skyhøy fortjeneste, men kommer samfunnet, dvs. enkeltpersoner, næringsliv og forvaltning generelt, til gode?

**Jan Erik Frantvåg, rådgiver Munin-prosjektet
Universitetsbiblioteket, Universitetet i Tromsø**